

1-АПТА. ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ БАЙЛЫҒЫ, ЕРЕКШЕЛІГІ. КӨП ТІЛ БІЛУДІҢ ПАЙДАСЫ.

Лексикалық тақырып: Қазақ тілінің байлығы, ерекшелігі. Коммуникацияға қатысу: көп тіл білудің пайдасы.

Грамматикалық тақырып: Қазақ тілінің өзіне тән лексика-грамматикалық ерекшеліктері.

ГРАММАТИКАЛЫҚ ТҮСІНІКТЕМЕ

Қазақ тілінің ерекшеліктері

- 1.Баяндауыш қазақ тілінде көбінесе сөйлемнің соңында тұрады.
- 2.Қазақ тілінде род категориясы жоқ. Сондықтан: Ол орыс тіліндегі үш текке де қолданыла береді (*он, она, оно*).
- 3.Қазақ тілінің орыс тілінен ерекшелігі онда приставка деген жоқ.
- 4.Қазақ тілінде предлог жоқ. Орыс тіліндегі предлогтардың орнына қосымшалар (жалғаулар: септік жалғаулары) қолданылады. Мысалы *Мен бұл кітаптарды балалар үшін алдым. Көйлекті Айнурға сатып алдым.*
- 5.Әдетте, қазақ тілінде екпін сөздің соңғы буынына түседі. Мысалы, *бала, терезе.*
- 6.Қазақ тілінде сөздер қалай жазылса, солай оқылады. Бір дыбысты дұрыс айтпасаңыз, сөз мағынасы өзгеріп шыға келеді. Мысалы, *арман – мечта; орман – лес.*
- 7.Қазақ тілі жалғамалы тілдер тобына жатады. Яғни сөзжасам сөзге қосымшаларды жалғау арқылы жасалады және олар бірінің үстіне бірі жалғанып, саны онға дейін жетуі мүмкін.
бала+лар – дети
бала+лар+ымыз – наши дети
бала+лар+ымыз+дан – от наших детей
- 8.Қазақ тілінде кім? деген сұрақ тек қана адамды білдіретін зат есімдерге ғана қойылады. Мысалы: кісі, бала, дәрігер, туысқан. *Жылқы* сөзіне кім? емес, не? деген сұрақ қойылады.
- 9.Қазақ тілінде зат есімнің алдынан сан есім келсе, зат есімге көптік жалғауы жалғанбайды. Мысалы: *бес бала, бес бала+лар* емес.
- 10.Орыс тілінен айырмашылығы қазақ тілінде заттың кімге тиісті екенін білдіретін тәуелдік жалғауы бар. Мысалы:
Менің өмірім – моя жизнь
Сенің өмірің – твоя жизнь
Сіздің өміріңіз – Ваша жизнь
Оның өмірі – его (ее) жизнь
Біздің өміріміз – наша жизнь
Сендердің өмірлерің – ваша жизнь
Сіздердің өмірлеріңіз – Ваша жизнь
Олардың өмірлері – их жизнь

11.Қазақ тілінің өзіне тән дыбыстары бар. Бұл:

1)Жіңішке сөздердің бірінші буындарының құрамында кездесетін жіңішке ә дыбысы. Дыбысты дұрыс айтпасаңыз, сөз мағынасы өзгеріп кетеді. (*ал – бери; әл – сила, мощь*); (*алды – взял; әлді – сильный*); (*сан – число; сән – мода*).

2)Ө жіңішке, еріндік дауысты дыбыс (ерін дөңгеленіп, алға қарай жылжиды, ауыз қысыңқы ашылады. Бұл дыбыс жіңішке сөздердің бірінші және ортаңғы буындарында кездеседі. (*көл; қол; сөздік; создық*).

3)Ұ жуан дауысты дыбыс (ерін дөңгеленіп, алға қарай, ал тіл сәл артқа қарай жылжиды да дыбыс тамақтан шыққандай айтылады. Ол жуан, әрі қысқа айтылады. Сөздің алғашқы және ортаңғы буындарында қолданылады. Сөздің соңғы буынында кездеспейді. *Ұя; ұл; ұн*.

4)«Ұ» дыбысының жіңішке нұсқасы – ү дауысты дыбысы. Қысқа әрі жіңішке айтылады. Сөз соңында кездеспейді. *Үш; үй; күн; түн*.

5)«Ы» жуан езулік дауысты дыбыс (тез әрі жуан айтылады, бірақ орыс тіліндегі «ы» дыбысымен бірдей айтылмайды. Айтқан кезде ерін құлаққа қарай тартылып, тілдің алды таңдайға қарай көтеріледі. Сөздің бірінші, ортаңғы және соңғы буындарында да кездесе береді. *Жыл; сабын, осы*.

6)«І» жіңішке, езулік дауысты дыбыс*і* (тез, әрі қысқа айтылады). Орыс тілінің дауысты дыбыстар жүйесіндегі дыбыстарға сай келмейді. Оны орыс тіліндегі «и» дыбысымен шатастыруға болмайды. Айтқан кезде ерін құлаққа қарай тартылады, тілдің ұшы алға қарай жылжиды. Сөздің барлық позицияларында ұшырасады: басында, ортасында, соңында. Мысалы, *іс; есік; бірінші*.

Қазақ тіліне тән дауыссыз дыбыстар

1)«Ә» көмей дауыссыз дыбысы (айтқан кезде тілдің артқы бөлігі таңдайдың артқы бөлігіне қарай жақындайды, бірақ оған жуыспайды). Мысалы, *баға; алға; жағалау*.

2)тіл арты «Қ» дауыссыз дыбысы (*к* дыбысының жуан нұсқасы). Мысалы, *қар; қала; қонақ*.

3)мұрындық, тіл арты «Ң» дауыссыз дыбысы (сөздің тек ортаңғы және соңғы буындарында ғана кездеседі). «ң» мен «н»-ны шатастыруға болмайды, дұрыс айтылмаған жағдайда сөз мағынасы өзгереді. Мысалы, *мен – я; мең - родинка*

4)«Һ» көмей дауыссыз дыбысы (орыс тіліндегі «х» дыбысына ұқсас, бірақ бірдей емес). Ауаны толық шығарған кезде тұйық айтылады. Қазақ тілінде «һ» дыбысымен келетін сөздер аз, бірақ бар. Мысалы, *Гауһар, жиһаз*. Көбінесе одағай сөздерде кездеседі: *аһ, оһо, оһ, уһ, еһ*. Сөздің ортасында және соңында қолданылады.

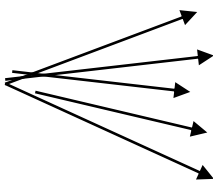
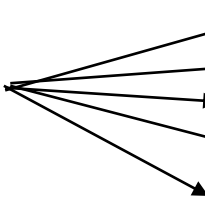
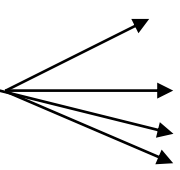
ТЫҢДАЛЫМ-АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Талқылауға арналған сұрақтар:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі қай тіл?

2. Қазақстан азаматтары мемлекеттік тілде еркін сөйлей ме? Өзге ұлт өкілдері ше?
3. Сіз қай тілдерді еркін меңгердіңіз?
4. Тіл үйрену қиын ба?
5. Көп тілді білу адамның білімділігін, рухани байлығын көрсетеді дегенге сенесіз бе?
6. Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіл қай тіл?
7. Қазақ тілі қай жылы мемлекеттік мәртебе алды?
8. Қазақ тілі қандай тіл?
9. Сіз қазақ тілін неше жастан бастап үйреніп келесіз?
10. Қазақ тілін үйренуде қандай қиындықтар болды?
11. Сіз қазақ тілін жетік меңгергіңіз келе ме?

2-тапсырма. Қойылған сұрақтарға берілген сөз тіркестерін қатыстырып жауап беріңіз.

1. Қазақ тілі қандай тіл?		мемлекеттік тіл
ресми тіл
ана тіл
қарым-қатынас тілі
ауызекі сөйлеу тілі
2. Сен қазақ тілін білесің бе?		ептеп білемін
еркін сөйлеймін
түсінбеймін
сөздік арқылы түсінемін
жетік білемін
3. Қазақстанда тұратын азаматтардың міндеті қандай?		мемлекеттік тілді меңгеру
қазақ тілін дамыту
қазақ тілінің халықаралық бірлігін нығайту

ЖАЗЫЛЫМ

3-тапсырма. Берілген сөздер мен сөз тіркестерін орыс тіліне аударып, сөйлем құрастырыңыз.

Ұл

Қасиетті –

Азамат –

Құрмет –

Сүйіспеншілік –

Көзқарас –
Ұрпақ –
Мұра –

АЙТЫЛЫМ

4-тапсырма. Мәтінді оқып, өз ойыңызбен жалғастырыңыз.

Тіл – татулық тірегі

Тіл қай елде, ұлтта болсын қасиетті. Тіл әрбір азаматқа ана сүтімен беріліп қалыптасады. Ана сүтімен бойға енген қасиеттер туған тілдің арқасында дамиды. Туған тілге деген құрмет пен сүйіспеншілік бала кезден басталуы керек. Айналада адамдарға, өзіңнің өскен ортаңа, Отанға деген ерекше сезім мен көзқарас та туған тіліңді білуден басталады. Тіл – халықтың рухани, мәдени байлығының дамуының құралы. Қазақ тілі – халқымыздың рухани байлығы, атадан балаға, ұрпақтан –ұрпаққа мирас болып қалып отырған баға жетпес асыл мұра. Ана тілдің қасиеті туралы қанша айтсақ та таусылмайды. Адамзаттың қолындағы барлық асыл заттары тозады, жоғалады, ал тіл тозбайтын ең қымбат мұралардың бірі.

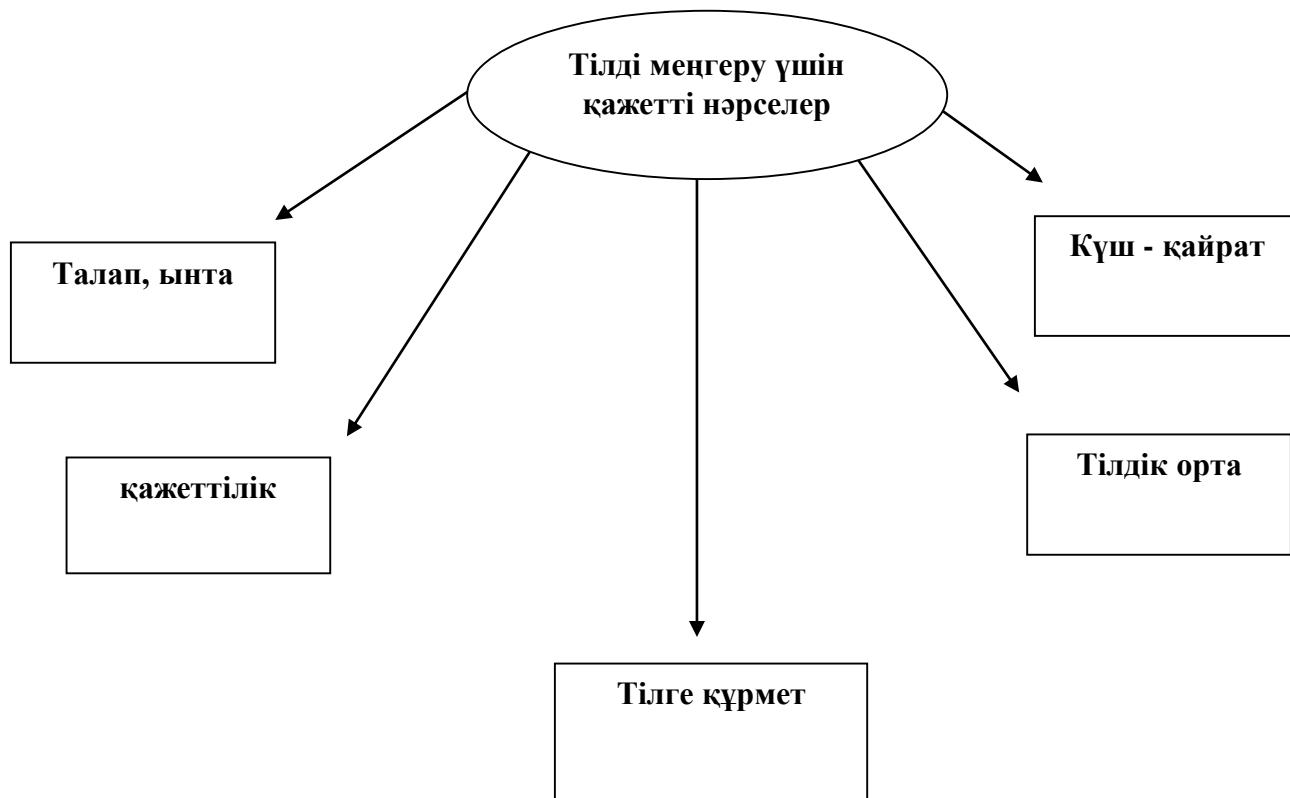
Адам үшін ана тілі-туған тілі"Өзге тілдің бәрін біл, өз тілінде құрметте" дегендей, қанша тілді білсе де, әрбір жеке тұлға өз ана тілін құрметтей білу керек. Туған тіліңді білуге тиісті емессің, міндеттісің дер едім. Ал басқа мемлекеттің алдында өз еліңнің дәрежесінің биік екенін мойындату үшін, жеті тілді жетік меңгеру артық етпейді. Қазіргі заманда адамдар ағылшын, француз тілдерін үйренуге талпынып жатыр. Себебі, ағылшын тілі шет елдермен қарым-қатынасқа түсу үшін өте қажет. Елімізде үш тілді, яғни, қазақ, орыс, ағылшын тілдерін білу қажет. Болашақта көп тілді білудің пайдасы көп. Тіл үйренудің ешқандай зияны жоқ, керісінше пайдасы ұшан-теңіз. Ғалымдар дүние жүзінде бес мыңдай тіл бар деп есептейді. Қазіргі уақытта көп тіл білу – өмір талабы. Көп тіл білген адамды полиглот деп атайды.

(Қазақ тілі энциклопедиясынан)

ЖАЗЫЛЫМ

5-тапсырма. Мәтін бойынша сұхбат құрастырыңыз.

6-тапсырма. Сіз тілді үйрену үшін ең алдымен қайсысын таңдар едіңіз?

7-тапсырма. Төмендегі сөздерді оқып, жаттап алыңыз.

мемлекеттік тіл – государственный язык

мәртебе – статус

жаңа заң – новый закон

тарау – глава

бап – статья

басқару – управление

парыз – долг

маңызды мәселе – важная проблема

негізгі бағыт – основное направление

азаматтық борыш – гражданский долг

саяси тұрақтылық – политическая стабильность

қамқорлық көрсету – поддерживать, помогать

құндылық – ценности

құрамдас - составляющее

мүмкіндікке ие болу – получить, иметь возможность

нығайту – укреплять

іске асыру, жүзеге асыру – осуществлять

қатынас құралы – средство общения

қызмет атқару – выполнять функцию

қолдану аясы, қолданыс өрісі, – сфера, область применения

мүдде – интерес
қажеттілік – необходимость
қоғам тарапынан – со стороны общества
этносаралық жарастық – межэтническое соответствие

АЙТЫЛЫМ-ОҚЫЛЫМ

8-тапсырма. Мәтінді оқып, мазмұндаңыз.

Мемлекеттік тіл

Қазақ тілі – қазақ халқының ана тілі. Ол халық тарихымен бірге жасап, ұрпақтан ұрпаққа қатынас құралы ретінде қызмет етіп келеді.

Қазақ тілі - әрі бай, әрі көркем тіл.

Қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Қазақ тілі – Қазақстанда ғана емес, шетелдерде тұратын қазақтардың ана тілі.

Қазақ жазуы 1929 жылдан 1940 жылға дейін латын графикасын қолданған. 1940 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін орыс графикасын қолдануда.

1989 жылы қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесін алды. 1993 жылы қабылданған Конституцияда қазақ тілі мемлекеттік тіл болып бекітілді. 1996 жылы 4 қарашада Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен «Қазақстан Республикасының тіл саясаты тұжырымдамасы» мақұлданды. 1997 жылы 11 шілдеде «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» Заң жарияланды.

Заң 6 тарау, 27 баптан тұрады

I тарауда жалпы ережелер туралы айтылады. Осы заңның 4-ші бабында: «Мемлекеттік тіл - мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, Сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі. Қазақстан халқын топтастырудың аса маңызды факторы болып табылатын мемлекеттік тілді меңгеру - Қазақстан Республикасының әрбір азаматының парызы» деп көрсетілген.

ЖАЗЫЛЫМ

9-тапсырма. Тіл туралы 10 мақал-мәтел жазып, мағынасын түсіндіріңіз.

АЙТЫЛЫМ

10-тапсырма. Өлеңді жаттап алыңыз.

Үш бақытым

Ең бірінші бақытым – халқым менің
Соған берем ойымның алтын кенін

Ол бар болса, мен бармын, қор болмаймын,
Қымбатырақ алтыннан нарқым менің.

Ал екінші бақытым – Тілім менің
Тас жүректі тіліммен тілімдедім.
Кей-кейде дүниеден түңілсем де,
Қасиетті тілімнен түңілмедім.

Бақытым бар үшінші – Отан деген,
Кім мықты? – десе біреу, - Отан дер ем.
...Оты сөнген жалғанда жан барсың ба?
Ойланбай-ақ кел-дағы от ал менен.